

LJUBLJANSKA BERAŠKA ZNAČKA IZ LETA 1667

BOZO OTOREPEC

Dne 22. avgusta 1968 je arheološka ekipa Mestnega muzeja v Ljubljani, ki je pod vodstvom arheologinje Ljudmile Plesničarjeve izkopavala na predelu novega Trga revolucije v Ljubljani ob Erjavčevi cesti, na področju nekdanjega nunskega vrta, našla na lokaciji antične stavbe (insule 29) zanimivo medeno ploščico z ljubljanskim grbom.

Po podatkih Lj. Plesničarjeve je ploščica ležala v humozni plasti v globini 110 cm pod površino. Zemlja je bila v tem predelu premetana in na mestu, kjer se je našla ploščica, je bil viden velik vkop.

OPIS PLOŠČICE

Medeninasta ploščica v velikosti približno 38×49 mm ima obrezane vogale, v njih pa so bile štiri majhne luknjice, ki so služile za pritrditev ploščice. Danes je desni spodnji vogal do sredine ploščice zaradi razjedenosti odpadel, precej poškodovan pa je tudi desni gornji vogal.

Sredi te ploščice je v pokončno ovalnem okviru z dvojno okrašenim robom — notranji je ožji in gladek, zunanji pa širši in posnema pleten okrasek — na polkrožnem, značilno poznogotskem ščitu grb mesta Ljubljane, kot nam je znan od začetka 14. stoletja dalje in v tukaj podani obliki precej zvesta kopija tako imenovanega malega sodnega pečata iz leta 1454, ki je izdelovalcu ploščice očitno služil kot predloga pri izdelavi matrice za izsekovanje: na treh stiliziranih gričih — tukaj skoraj podobnih trem kroglam — stoji obzidje, razdeljeno na tri ploskve, nad njim pa stolp, razdeljen na dve ploskvi, oboje s koničastimi cinami na vrhu. Nad polkrožnimi vrati sta vidni dve pokončni pravokotni okni, leva in desna ploskev obzidja pa imata vsaka po eno jasno vidno strelno lino. Tudi stolp ima na vsaki strani po eno pokončno pravokotno okno. Pod cinami obzidja in stolpa teče gladek, toda precej širok napušč.

Zunaj grbovnega ščita, torej dejansko zunaj grba, toda že tik nad stolpnimi cinami, ki segajo na levi strani skoraj malo preko ščita, stoji na heraldično desno stran obrnjen dvo-nogi zmaj z iztegnjenim dolgim jezikom, dvignjenima kriloma in enkrat zavitim, precej dolgim repom.

Na vsaki strani stolpa je možno dokaj jasno razbrati številke 16 — 67, ki nedvomno pomenijo letnico 1667. Heraldika pa ne po-

zna in nikdar ne uporablja v grbu številk ali letnic, vsaj tista starejša, klasična ne. Da je tukaj v grbu bila upodobljena letnica, ki z veliko mero gotovosti kaže na leto nastanka te ploščice, je moral biti prav poseben vzrok, očitno tesno povezan z namenom ploščice.

NJEN NAMEN

Najdena ploščica je seveda sprožila vrsto ugibanj o tem, kaj naj bi pravzaprav pomenila. Grb mesta Ljubljane in štiri luknjice v vogalih, ki so očitno služile za pritrditev, so jasno kazali na to, da je bila pritrdjena na nekaj, kar je bilo last mesta Ljubljane, torej neka vrsta inventarne tablice. Drobne luknjice so dale slutiti, da je bila ploščica s sukancem ali tanko vrvico pritrdjena verjetno na blago, kajti luknjice so bile tudi za zelo tanke žebličke predrobne.

Uganko je končno pomagala razrešiti letnica v samem grbu Ljubljane, tako neobičajna v takratnih grbih. Kot rečeno, nedvomno je pomenila letnico nastanka te ploščice. Na podlagi že omenjenega sklepa, da je ploščica zaradi mestnega grba na njej očitno označevala nekaj, kar je bilo mestna last, je bil precej logičen nadaljnji sklep, da je to ploščico ali morda več njih dalo izdelati mesto samo. In ker je na srečo v Mestnem arhivu Ljubljane ohranjena do danes velika serija knjig mestnih prejemkov in izdatkov in to vse od leta 1581 do 1775, sicer z nekaterimi manjkajočimi letniki ali zvezki,¹ je bilo treba samo podrobno pregledati knjigo mestnih izdatkov za leto 1667, ki je na srečo ohranjena, in najti med izdatki, ki jih je mestni blagajnik izplačal na posebno povelje mestnega sveta, zapisek od 23. maja 1667, ko je zapisal sledeče: »Dne 23. istega (tj. maja) plačal pasarju Hansu Ulriku Leykhauffu račun za mestne značke, narejene za uboge ljudi po dekretu (mestnega sveta) z 9 goldinarji«. Pasarjev račun, ki je bil prvotno priložen pod št. 45, danes žal manjka.²

Ni nobenega dvoma, da gre pri teh »mestnih značkah« (statt zaichen) za naše ploščice. O tem govori letnica na njej, pa tudi njen namen, ki postane s tem podatkom jasen.

Ploščice z mestnim grbom so namreč označevale mestne reveže, oziroma bolj rečeno, mestne berače, ki so s tako, na obleko prišito značko imeli pravico beračiti po mestu.

Uporaba takih »mestnih značk« oziroma ploščic z mestnim grbom je bila v ta namen in v tej dobi znana tudi drugod. Imenovali

Kovinska mednata beraška izkaznica iz Ljubljane iz leta 1667. Original v Mestnem muzeju v Ljubljani (foto Carmen Narobe)

so jih tudi beraške značke (Bettelzaichen) in se v Nemčiji omenjajo že sredi 16. stoletja.³

Četrty člen kužnega reda (Infections Ordnung) iz leta 1625, tiskanega v Gradcu in menda sestavljenega na osnovi ljubljanskih izkušenj ob kugi 1599, navaja razne varnostne ukrepe ob izbruhih kužnih boleznih in pravi, da je treba iz mesta odstraniti vse krošnjarje, potepinske berače, kakor tudi dijake in drugo brezdelno postopajočo in lahkomišno svojat, popolnoma onemogočiti nadaljnji prihod tujih beračev, tukajšnje stare s pravilnimi znaki (zaichen) opremljene mestne berače (statt pettler) pa je treba spraviti na varne kraje. Kdor bi se proti temu prekršil, tega je bilo treba kaznovati s postavitvijo na sramotni steber (pranger), ali na kak drug način po mnenju zdravstvenih skrbnikov (provisores sanitatis).⁴

Za Gradec imamo poročilo, da je število beračev, katerim je magistrat dal dovoljenje za beračenje po mestu s podelitvijo »mestne značke« v decembru 1647 znašalo okoli 300.⁵ Mesto je 1679 zapovedalo pregled vseh beračev pri cerkvi sv. Jurija in našli so ob tej priliki 79 moških in 244 žensk, skupno torej 323 oseb, ki so bile rojene v Gradcu ali pa so tu živele od mladosti. Vsi so dobili »mestne značke« za beračenje. Velik del teh revežev so torej bile v tej dobi stare in nepreskrbljene ženske, katerim je bilo beračenje edini možni način za preživljanje. Ostalo množico mestnih beračev so sestavljali dniarnji in razne brezposelne osebe, med katerimi pa so našli tudi bivšega tržnega sodnika, obubožane in stare oskrbnike, gosposke služe, kočijaže in seveda številne odslužene vojake. Računa se, da so ti reveži ok. 1680 pred-

stavljali v Gradcu ok 10 0/0 vsega mestnega prebivalstva.⁶

Podobno je bilo tudi v takratni Ljubljani. Tu so se mestnim revežem pridružili številni reveži s podeželja, predvsem iz vrst kajzarjev in gostačev. Število beračev in revežev, ki so živeli le od beračenja, je zlasti narastlo po koncu tridesetletne vojne.⁷ Zato je bila tudi Ljubljana prisiljena, da pri preskrbi mestnih revežev poseže po istih ukrepih kot drugod, tj. da uvede posebne mestne značke za tukajšnje berače. Prvo poročilo imamo iz leta 1651, ko je ljubljanski mestni svet 17. aprila sklenil, da se naslednji dan izvede vizitacija in pregled vseh beračev in naj se upravičenim (tj. verjetno tistim, ki so bili rojeni v Ljubljani ali pa so tu živeli že dolgo časa, podobno kot v Gradcu) dajo »pločevinaste značke« (plechene zaichen).⁸ To leto je bila tudi zelo huda zima, tako da je mestni svet 4. decembra izjemoma dovolil, naj berače ponoči spuste v meščanski špital in naj se jim zakuri zadnja soba,⁹ sicer bi verjetno marsikak berač ne preživel. Sliko o takratni revščini v mestu ilustrira tudi naročilo mestnega sveta od 1. decembra 1653, da naj se »goli otroci na ulicah oblečejo«. Isto leto je bil ponoven pregled beračev in verjetno delitev mestnih značk zanje, kajti 28. julija 1653 je bila poleg oglednikov mesa, tehtarjev kruha, oglednikov žita in preglednikov dimnikov imenovana tudi komisija za pregled beračev, ki sta jo sestavljala višji špitalski mojster in član notranjega sveta Anže Macol in Andrej Cvek.¹⁰

Naslednji podatek v mestnih virih o tej zadevi govori nato o naši znački iz 1667, ko je torej moral biti ponoven redni pregled beračev in so bile zato naročene in plačane pri pasarju Hansu Ulriku Leykhauffu omenjene mestne značke z grbom in letnico 1667, ki je torej označevala leto nastanka značke in leto pregleda beračev. Te preglede so opravljali vsakih nekaj let — in podeljevali nove beraške značke — kajti sicer je bilo možno, da se je kak neupravičeni polastil, morda po smrti domačega berača, njegove značke ter z njo beračil po Ljubljani. Zato je tudi razumljivo, da je značka morala imeti v grbu letnico. Po novi podelitvi značk so bile stare verjetno razveljavljene. Osem let kasneje imamo ponovno ohranjen podatek, da je bilo istemu pasarju Hansu Ulriku Leykhauffu izplačano 12. oktobra 1675 deset goldinarjev za izdelanih 200 medeninastih »mestnih značk« za tukajšnje reveže.¹¹ Število takrat narejenih — in verjetno, sodeč po ceni, jih je bilo tudi 1667 toliko — značk bi govorilo o tem, da je bilo toliko tudi mestnih revežev,

ki so imeli pravico s tako značko beračiti od hiše do hiše in se na ta način preživljati.

O pasarju Hansu Ulriku Leykhauffu vemo iz tistega časa le to, da je imel med leti 1668 do 1677 svojo delavnico v hiši na Starem trgu 32, ki je bila takrat last čevljarja Matije Vidmarja.¹² Bil je verjetno eden izmed potujočih obrtnikov tistega časa, ki se je za nekaj let ustavil v Ljubljani, nato pa zopet odrinil dalje, kajti po tem času se v mestnih virih izgubi vsaka sled za njim.

»BERAŠKI STRAH«

Prvotno je bila skrb za reveže prepuščena v veliki meri cerkvi, izvajala pa se je pretežno neorganizirano, od človeka do človeka. V začetku novega veka je nekako prevladalo pravilo, da naj za domače berače skrbi občina s tem, da jim preskrbi delo ali pa dovoli, da smejo beračiti v domači občini, tuje berače pa je treba odganjati. Tako najdemo med predlogi za kranjski policijski red iz ok. 1540 tudi zahtevo, naj se izženejo številni berači in postopači, ki so se klatili po deželi z dresiranimi medvedmi in psi, lajnarji, vedeževalci, »Jakobovi bratje« in vsi, ki niso bili vredni miloščine. Potrebni beračem domače dežele pa naj bi duhovščina izdala primerna potrdila,¹³ s katerimi bi lahko beračili. Tu gre torej očitno že za neko uveljavljanje principa o domovinski pripadnosti beračev, ki so jo kasneje na neki način izkazovale tudi naše »mestne značke«. Vse druge, tuje berače pa je bilo treba torej pregnati. Za to so v mestih skrbeli posebni mestni uslužbenci, ki se v Avstriji omenjajo že v 15. stoletju; imenovali pa so jih nemško Bettelrichter ali Bettelvogte,¹⁴ v slovenščini pa V. Vodnik navaja zanje oznako »beraški strah«, Potočnik pa »beraški vojda ali oskrbnik«.¹⁵

Tak beraški strah se v Ljubljani prvič omenja že leta 1545.¹⁶ Imel je nadzor nad domačimi berači in preganjal tuje. Cesar Leopold I. je 1679 izdal celo resolucijo, ki je »zum Exempel« pretila celo s smrtno kaznijo tistemu tujcu, ki bi ga zalotili tretjič pri beračenju.¹⁷ Tudi druga slovenska mesta so poznala take beraške strahove, omenjajo se npr. v Celju v 17. stoletju.¹⁸ Do leta 1575 je imela Ljubljana samo enega, to leto pa so sklenili, da nastavijo še enega, vsak naj bi imel po šest renskih goldinarjev letne plače. Razen nadzorstva nad berači sta bila tudi mestna pogrebca s trdno določeno tarifo za vsako kategorijo mrličev.¹⁹ Posebno strogo so proti beračem ukrepali v letih 1570²⁰ in 1599, ko je divjala v mestu kuga. V juliju 1599 so izgnali vse berače in zabičali beraškima strahovoma, naj jih ne pustita več v mesto.²¹

V začetku 17. stoletja, ko so kužne bolezni malo pojenjale in se je delno izboljšalo tudi gospodarsko stanje, se je število beračev v mestu zmanjšalo. V rubriki izdatkov za mestne reveže je 1601 mestni blagajnik celo zapisal: »To leto ni bilo nič beračev. Hvala bogu!«²² Zato je imelo mesto nastavljenega le enega beraškega strahu. Šele od 1629 dalje se ponovno omenjata dva.²³

Tudi v 18. stoletju je število beračev rajši narastlo kot upadlo. Spomladi leta 1715 je Ljubljano napolnilo — zaradi slabih letin in bolezni ter lakote — z dežele tako število beračev, da je mesto moralo poseči po izrednih ukrepih. Mestni svet je 26. aprila sklenil, naj se drugi dan dopoldan z javnim bobnanjem razglasi po mestu, da naj se vsi berači, tako stari, ki so bili že prej v mestu, kot tisti, ki so na novo prišli z dežele, do 2. ure popoldan zberejo pri lazaretu in naj tam počakajo na odločitev, kateri bodo prepuščeni (*passiert werden*) in kateri ne. Prepuščeni bodo oskrbovani s primernimi živili, ki jih bodo darovali usmiljeni meščani, ostali pa bodo odpravljeni iz mesta in bodo, če jih bo opaziti v mestu, prijeti po sodnih slugah, postavljeni k prangerju in izgnani iz mesta. Beraškima strahovoma so posebej naročili, naj vse berače poiščejo po ulicah in trgih in jih odpravijo v lazaret. Glede oskrbe so sklenili, da se jim prvi dan dá le kruh, v bodoče pa se bo še sklepalo. Oskrba pa verjetno ni bila zadovoljiva, kajti reveži iz lazareta so vzeli grofici Barbo nekaj volov in jih pojedli, za kar je grofica terjala od mesta povračilo.²⁴

Poleg dolžnosti pogrebcev je mesto beraška strahova uporabljalo tudi za druga podobna dela. Tako sta 1718 čistila kanale in vodnjake po mestu, bila sta tudi mestna sla.²⁵ Leta 1746 sta dobila poleg sodnih slug posebno nagrado, ker sta vodila berače na delo zunaj mesta.²⁶

Leta 1752 je bila po cesarskem patentu o odpravi beračenja opravljena splošna deželna vizitacija in v ljubljanskem deželnem sodišču, ki je takrat štelo 74 vasi, so našli in popisali 864 beračev, od katerih je vsak dobil od mesta 1 krajcar.²⁷

Tudi 1763 so popisali vse berače v mestu. Ker se je marca istega leta govorilo, da je bil zadnji požar v mestu podtaknjen, so sklenili »sine ullo respectu« vse brezposelne postopajoče berače poloviti in jih odpraviti iz mesta, tisti pa, ki ga znova zalotijo, bo za 5 let postavljen v kaznilnico.²⁸ Leta 1767 so baje na veliki petek pred ljubljanskimi cerkvami našteali kar 4000 beračev.²⁹

Ljubljanski policijski red iz 1790 je beračenje prepovedal na vseh krajih v mestu, po-

sebno pa naj bi odstranili in poskrbeli za pohabljenе in nagnusno telesno poškodovane. Če so beračili otroci, so bili starši kaznovani.³⁰

Zanimivo je, kar poroča neki francoski oficir iz Ljubljane ok. 1800; med drugim tudi to, da v mestu ni opaziti beračev.³¹ Toda za leto 1831 poroča mestni zdravnik dr. Viljem Lipič, da je od 12.144 stalnih prebivalcev Ljubljane ok. 1200 mestnih revežev, torej kar 10 %!³²

Vsekakor je Ljubljana še v prvi polovici 19. stoletja imela dva beraška vojda (*Bettelvögte*), za katera je 1835 mestni magistrat izjavil, da sta za preprečevanje beračenja po cestah nujno potrebna ter da zadržujeta tuje berače.³³ Še 1. aprila 1865 je dr. Bleiweis zahteval v občinskem svetu glede na to, da se kljub prepovedi beračenje po hišah povečuje, naj se beraškemu vojdu dajo ostrejša navodila, nakar je župan pripomnil, da je bilo že storjeno.³⁴

Ta kratki ekskurz v zgodovino more seveda samo najbolj bežno osvetliti nekatere momente v reševanju vprašanja ljubljanskih revežev. Ljubljanski mestni arhiv hrani še številna dokumentarna pričevanja o tem, kar bi bilo morda lahko enkrat predmet posebne daljše in temeljitejše študije.

Dejstvo je torej, da je naša mestna ali beraška značka izredno zanimiv tako kulturno-zgodovinski, kot tudi »socialno-skrbstveni« preostanek izpred dobrih 300 let, redke ohranjen primer, saj kaj podobnega v dosegljivi literaturi nismo zasledili nikjer.

PRIHOD ZMAJA V LJUBLJANSKI GRB

Na drugi strani pa je njena zunanja, likovna plat enako zanimiv in važen prispevek historiatu ljubljanskega mestnega grba. Kot je znano, Ljubljana vse do konca 17. stoletja ni imela zmaja v grbu.³⁵ Toda pod vplivom zmaja, ki je služil kot držaj srebrnega mestnega pečatnika iz sredine 15. stoletja, kjer se nad grbom kot okrasek in polnilo prostora okrog štita pojavi tudi krokodilu podobna žival, dalje pod vplivom zmaja, ki je bil že ves čas v grbu sosednjega deželnega glavnega mesta Celovca, predvsem pa v 17. stoletju po takratnih zgodovinskih prizadevanjih J. L. Schönlebna in J. V. Valvasorja kot ustanovitelja Ljubljane predstaviti Jazona, bajeslovnega kraljeviča, ki naj bi nekje na ljubljanskem barju premagal zmaja,³⁶ značilnega prebivalca močvirnih krajev, se pojavi zmaju podoben brezkrilni nestvor, »lintvern«, sedeč na štitu z ljubljanskim grbom, torej zunaj grba, prvič v tisku Vramčeve kronike,

izdelku Mandeljčeve ljubljanske tiskarne iz 1578.³⁷ V mestnem grbu iz 1589, ki je še danes vzidan na hiši Breg 20, zmaja sploh ni.³⁸ Tudi v upodobitvi na naši ploščici je, kot rečeno, zmaj še vedno zunaj ščita oziroma grba, toda že tik nad stolpom; v naslednji ohranjeni fazi, grbu Ljubljane na veliki veduti v Valvasorjevi Slavi vojvodine Kranjske iz 1689 je zmaj že zdrknil navzdol v notranjost grba³⁹ in odtlej ostal tam na stolpu kot bistveni — v najnovejši dobi vedno večji in včasih skoraj edini (prim. nekdanji znak podjetja Ljubljana-transport!) — sestavni del ljubljanskega grba. »Prihod« zmaja v ljubljanski grb pa moremo torej odslej staviti med leta 1667—1689. Verjetno je največ zaslug pri tem imel ravno Valvasor z zgodbo o Jazonovem zmaju in trditvijo, da je zmaj znamenje čuječnosti.⁴⁰

OPOMBE

MALj = Mestni arhiv Ljubljane v Zgodovinskem arhivu Ljubljana.

1. 60 let Mestnega arhiva ljubljanskega. Publikacije Mestnega arhiva ljubljanskega. Poročila in pregledi gradiva zv. 1. Ljubljana 1959, str. 89. — 2. MALj, cod. XIII/84-1667, knjiga izdatkov fol. 41. — 3. Deutsches Rechtswörterbuch II/2, str. 233. — 4. Infections Ordnung, Gratz 1625, MALj, Reg. I/43, fol. 8.; prim. J. Vrhovec, Die Pest in Laibach, Mitteilungen des Musealvereines für Krain 12, 1899, str. 32, 89. — 5. F. Popelka, Geschichte der Stadt Graz I, str. 131. — 6. ravno tam, II, str. 330—331. — 7. J. Žontar, Nastanek, gospodarska in družbena problematika policijskih redov prve polovice 16. stoletja za dolnjeavstrijske dežele s posebnim ozirom na slovenske pokrajine, Zgodovinski časopis 10—11,

1956—1957, str. 120; J. Mal, Stara Ljubljana in njeni ljudje. Ljubljana 1957, str. 20. — 8. MALj, cod. I/27-1651, fol. 86. — 9. ravno tam, fol. 256. — 10. MALj, cod. I/28-1653, fol. 140', 209'. — 11. MALj, cod. XIII/92-1675, fol. 40'. — 12. V. Fabjančič, Knjiga ljubljanskih hiš, I. Stari trg, str. 354 (rokopis v MALj). — 13. J. Žontar, omenjeno delo, str. 34. — 14. M. Dolenc, »Usoda« ljubljanske prisilne delavnice, Kronika slovenskih mest 4, 1937, str. 72; Deutsches Rechtswörterbuch II/2, str. 232-233. — 15. Wolf, Deutsch-slovenisches Wörterbuch, 1860, I, 243. — 16. MALj cod. I/5-1545, fol. 109 (Pettler Richter). — 17. M. Dolenc, omenjeno delo, str. 72. — 18. J. Orožen, Zgodovina Celja II, str. 127—128. — 19. MALj, cod. I/12-1575, fol. 98-98'; J. Mal, omenjeno delo, str. 90. — 20. MALj, cod. I/10-1570, fol. 100-100'; J. Mal, omenjeno delo, str. 81. — 21. MALj, cod. I/16-1599, fol. 91. — 22. MALj, cod. XIII/20-1601, knjiga izdatkov fol. 119. — 23. MALj, cod. XIII/47-1629, knjiga izdatkov fol. 115. — 24. MALj, cod. I/61-1715, fol. 71, 114', 182; V. Steska, Dolničarjeva ljubljanska kronika od leta 1660 do leta 1718, Izvestja Muzejskega društva za Kranjsko 11, 1901, str. 176—177. — 25. MALj cod. XIII/135-1718, knjiga izdatkov fol. 58, 73. — 26. MALj, cod. I/85-1746, str. 288—289. — 27. MALj, cod. I/91-1752, str. 104, 160—161. — 28. MALj, cod. I/102-1763, fol. 24', 48'—49. — 29. J. Mal, omenjeno delo, str. 21. — 30. Allgemeine Polizeieinrichtung für die Hauptstadt Laibach od 25. novembra 1790 v MALj, Reg. I/12, fol. 204. — 31. J. Mal, omenjeno delo, str. 19. — 32. W. Lippich, Topographie der k. k. Provinzialhauptstadt Laibach, 1834, str. 126. — 33. MALj, Kresijski akti fasc. 16. — 34. MALj, cod. III/16-1865, fol. 53; Laibacher Zeitung 3. IV. 1865, št. 76, str. 306. — 35. M. Kos, Pečat in grb mesta Ljubljane, Zbornik za umetnostno zgodovino 19, 1943, str. 43. — 36. Valvasor, Ehre, XI, 705. — 37. M. Kos, omenjeno delo, str. 43, 46—47. — 38. ravno tam, str. 45, 47. — 39. ravno tam, str. 47, 49. — 40. Valvasor, Ehre, XI, 705.

